

THOMAS MAUTNER

Rätten att handla orätt

Är det möjligt att en person kan ha en moralisk rätt att göra x, trots att det inte är moraliskt tillåtet för honom att göra x? Enligt Bergström vore ett sådant rättighetsbegrepp egendomligt eller i varje fall ovanligt.¹ Tvärtom, menar han, är det rimligt att förutsätta att

om man har en moralisk rätt att göra x, så är det också moraliskt tillåtet att göra x.

Men är det verkligen så klart? Mot Bergströms uppfattning kan hävdas, att

även om man har en moralisk rätt att göra x, så är det moraliskt otillåtet att göra x.

Ty i moraliska och andra normativa sammanhang är det helt naturligt att skilja mellan det enbart icke-förbjudna och det önskvärda, mellan det enbart tolerabla och det passande; mellan det enbart tillåtna och det tillbörliga. Som vanligt finns saken händigt sammanfattad i ett latinskt stäv: *Non decet omne quod licet*.

Frånvaron av en sådan distinktion är däremot egendomlig, onormal eller konstig. Det verkar dock som om distinktionen faktiskt saknas både i kristen och i utilistisk etik. Gemensam för dem båda är grundtanken att *endast det bästa är bra nog*. Med andra ord: antingen guldmedalj eller vanära. Ens handling är förkastlig om man hade kunnat handla bättre.

Denna moraliska extremism klarar vanliga dödliga inte av, något som ju öppet medges i den kristna traditionen, enligt vilken alla vanliga dödliga moraliskt misslyckas.

1 *Filosofisk tidskrift* 13:1 (1992) s 35.

Det är alltså ingalunda onaturligt att tänka sig mer än en moralisk nivå. Så kan man till exempel tänka sig två, en lägre och en högre. På den lägre nivån står man på sin rätt. Det kan i vissa fall vara moraliskt acceptabelt, och ibland t o m moraliskt önskvärt. I andra fall kan det vara tvärtom. Man står på sin rätt, trots att man därmed slösar med knappa tillgångar, trots att man därmed är föga hänsynsfull eller dylikt. På den högre nivån tillämpas ytterligare moraliska bedömningsgrunder. Det kan då hända att något som man har rätt till framträder som något moraliskt otillåtligt.

Detta ingalunda onaturliga tänkesätt kommer till uttryck i Jeremy Waldron's artikel "A Right to Do Wrong": vi måste acceptera möjligheten av att en person har rätt att göra något som moraliskt sett är orätt.² Kanske är hans artikel ett exempel på en sibirisk cykel³. Grundtanken finns klart uttalad redan hos Francis Hutcheson (1694-1746), skotsk moral filosof, professor i Glasgow från 1730. Han klar gör hur det kan finnas en rätt att göra något som inte är moraliskt tillåtet, och skiljer mellan tre slags rättigheter:

1. De *fullkomliga* rättigheterna är de, vars allmänna kränkande skulle leda till ett olidligt samhällstillstånd; dessutom leder kränkning till lidande för den förorättade parten. Vidare, menar han, är det fördelaktigt för alla att kränkningar av dessa fullkomliga rättigheter kan bemötas med tvångsåtgärder.

2. Vad gäller de *ofullkomliga* rättigheterna är det tvärtom. Här skulle tvångsåtgärder för att bemöta kränkningar göra ont värre. Dessa rättigheter kan öka den positiva välfärden, men om de kränks förlorar ingen något som han redan har, och deras allmänna kränkande leder inte nödvändigtvis till allmän olycka.

3. Det tredje slaget är de *yttre* rättigheterna. Om man kränker en annan persons ofullkomliga rätt genom att vid ett särskilt tillfälle göra,

2 *Ethics* 92 (1981) sid 21-39, på s 21.

3 "... studier [av gamla böcker] kan ge oss uppslag i vår egen forskning. Vi kan också undgå försmädligheten att konstruera vad som kallas för *sibiriska cyklar*. Ett sådant åkdon utfördes av ett snille i mörkaste Sibirien, och det beundrades av byns invånare, så att upphovsmannen på sin egendommiga konstruktion begav sig till en stor stad, Omsk eller Tomsk, och visade den för invånarna. Men där skrattade man bara åt hans anspråk på att ha uppfunnit cykeln. Den var uppfunnen för länge sedan, vilket varje springpojke i staden kände till", Teddy Brunius, *Estetik* (1961) s 47.

inneha, eller kräva något, men om icke desto mindre det skulle vara värre om man i allmänhet förvägrades denna rätt jämte rätten att hävda denna rätt med tvångsåtgärder, så har man en yttre rätt. Som exempel på yttre rättigheter kan anföras: en girig borgenärs rätt att närhelst det lyster honom kräva återbetalning från en strävsam och duglig hantverkare som råkat i tillfälliga svårigheter; en rik arvtagares rätt att vägra betalning av alla skulder som han ådrog sig innan han blev myndig, även om borgenären handlade ärligt och i god tro.

Hutcheson framhåller att yttre rättigheter kan komma i strid med ofullkomliga rättigheter. En människovän utnyttjar inte sin yttre rätt. Rätten att göra något som är moraliskt fel föreligger, menar Hutcheson, närhelst en rätt att göra, inneha eller kräva något, jämte den sekundära rätten att hävda denna rätt med tvångsåtgärder, tjänar det allmänna bästa, även om en person som utnyttjar en sådan rätt i vissa särskilda fall visar sig vara omänsklig, brutal, hänsynslös, utan medkänsla eller medlidande. Moraliskt ligger han illa, ja, *han handlar moraliskt orätt, om han utövar sin rätt.*

Detta är inte konstigt alls. Situationer av det slaget uppkommer ofta i vardagslivet. Man är inom vida gränser i sin fulla rätt att vägra någon en tjänst, eller liknade, även om det är moraliskt fel.

I en självvanmälan av hans *Inquiry* i *The London Journal* november 1724 anför han ett annat exempel⁴. Om ens ägodel, utlånad till en granne, förstörs utan dennes vållande eller försumlighet, så kräver man inte nödvändigtvis ersättning. Hyggligt folk tar hänsyn till om grannen har det bra ställt eller ej, och står inte alltid på sin rätt. Likaså heter det i en något senare skrift efter det att distinktionen mellan fullkomliga och ofullkomliga rättigheter införts⁵:

Slutligen finns det också ett tredje slag, men det är en skugga av en rättighet snarare än något som förtjänar att hedras med ett sådant namn. Det kallas en *yttre rättighet*. Att utnyttja en sådan rättighet kan aldrig, vid eftertanke vinna Guds eller ens eget hjärtas gillande. (En sådan rättighet föreligger) när det är skadligt för

4 *Reflections on our common systems of morality*, i T Mautner (utg), *Francis Hutcheson: Two texts on human nature*, Cambridge University Press 1993.

5 I hans *System of Moral Philosophy* (s 259), som utkom postumt 1755 men som författades i mitten av 1730-talet.

andra att man gör, innehar, eller kräver något, och oförenligt med de plikter som människokärlek, tacksamhet, vänskap, eller liknande ålägger oss; men när det likväl är av andra skäl i samhällets intresse att ej förvägra denna förmåga utan i vissa fall bekräfta den.

Sådana tänkesätt verkar helt naturliga, och ingalunda konstiga. Ej heller kan man anse att de äv ovanliga. Vi känner förvisso igen dem.

Mot vad jag anfört finns dock en invändning som ligger nära till hands. Man skulle kunna säga att detta bara visar att man kan ha en *juridisk* (positivrättslig) rätt att göra något som är moraliskt orätt, men att vad som Bergström finner konstigt är tanken att man kan ha en *moralisk* rättighet att göra något som är moraliskt otillåtet.

Vad är då en "moralisk rättighet"? Liksom andra moderna naturrättsteoretiker diskuterar Hutcheson rättigheter *simpliciter*, och framför allt de rättigheter som finns oberoende av positiv rätt. Med andra ord, de diskuterar *naturrättsliga* rättigheter. Så invändningen kan tillbakavisas. De rättigheter som exemplifieras av Hutcheson är inte positivrättsliga. De är naturrättsliga. Exemplet visar att man kan ha en *naturrättslig* rättighet att göra något som är moraliskt otillåtet.

Men följer det härur att man kan ha en *moralisk* rättighet att göra något som är moraliskt otillåtet? Om en moralisk rättighet är detsamma som en naturrättslig rättighet är saken klar: man kan ha en moralisk rätt att göra något som är moraliskt otillåtet. Antag till exempel att en löftesmottagare har rätt till den utlovade prestationen; ändå kan en borgenär som kräver betalning därmed handla moraliskt orätt, om t ex gäldenären utan egen förskyllan hamnar i ett svårt läge.

Om å andra sidan en moralisk rättighet inte är detsamma som en naturrättslig rättighet, så behövs en närmare förklaring. Naturligtvis kan jag inte gå igenom varje tänkbart alternativ. Vad utilismen beträffar, så finns inom den överhuvud inget egentligt begrepp om en moralisk rättighet. Helt uppenbart är detta hos Bentham: tal om rättigheter och plikter förutsätter lagregler och lagstiftning, och någon moralisk lagstiftare (dvs Gud) vill hans teori inte kännas vid. Sjävfallet skiljer han, helt riktigt, mellan moraliskt rätt (adjektiv) och vad en person har rätt (substantiv) till. Nyligen har vissa konsekvensetikern⁶ försökt att införa rättigheter i teorin, men lätt är det inte. Hur

6 Nyligen, t ex Philip Pettit, "The consequentialist can recognise rights", *Philosophical Quarterly* 38 (1988), 42-55.

Hur som helst, det tycks helt naturligt att betrakta *naturrättsliga rättigheter* och *moraliska rättigheter* som likabetydande uttryck.

Det finns emellertid en invändning till, som torde böra bemötas. Invändningen är denna: En förrent förnuftsenlig, icke-positivrättslig, rätt som tillåter att en gäldenär utan egen förskyllan kan hamna i ett svårt läge är ingalunda idealisk. Om något sådant kan inträffa, kan man endast dra den slutsatsen, att den tänkta rättsordningen är förnuftsvidrig, och det följer då att borgenären i själva verket inte har någon naturrättslig rättighet att kräva återbetalning.

Men om den invändningen accepteras är man på ett sluttande plan, både moraliskt och logiskt. Invändningen grundar sig på tanken att den förnuftiga, ideala, rätten skall utesluta varje möjligt missförhållande. Men därmed antas ju, att denna ideala rättsordning skall styra ett idealt samhälle, en utopi, ett paradys, och det antagandet är absurt. Det innebär att *en ideal rätt för ett samhälle* är detsamma som *en rätt för ett idealt samhälle*. Men så är det inte. En ideal rättsordning är inte nödvändigtvis en rättsordning för ett idealt samhälle. Man kan väl tänka sig att för ett verkligt samhälle med ofullkomliga medlemmar är en viss rättsordning den bästa. För övrigt gäller det nog också att i ett idealt samhälle behövs aldrig några sanktioner: det fungerar konfliktlöst utan någon rättsordning alls. En ideal rätt är en ideal ordning för ett icke-idealt samhälle, där det kan finnas medborgare som inte alltid visar tillbörlig hänsyn och generositet, även om rättsordningen är alldeles utmärkt. I den meningen kan man ha en naturrättslig rättighet att göra något, som inte är moraliskt tillåtet. Och om en moralisk rättighet är detsamma som en naturrättslig, så följer att man kan ha en moralisk rättighet att göra något som inte är moraliskt tillåtet.

Efterskrift

Ovanstående funderingar nedskrevs i samband med den nu avslutade debatten i dessa spalter mellan Lars Bergström och Ingemar Nordin. Min uppfattning sammanfaller inte med Nordins, och därför väntade jag med att sända in dem för att undvika missförstånd. Enligt min mening är felet med hans liberal-anarkism inte att han använder sig av ett "konstigt" eller "ovanligt" begrepp. Felet är snarare att den sortens åskådning är naiv i sin extrema individualism, och trångsynt i sitt bortseende från andra moraliska kategorier.